

OROSZ JÚLIA

LORÁNTFFY ZSUZSANNA SZEREPE A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

*„Fejedelmi nő, az volt bizonynal,
Világ szerént, lélek szerént!
Több díszet nem nyert bársony- s bíborral,
De ő hintett ezekre fényt!
Korát előzte, mint az égen
A tiúnderhajnal a napot,
Hogy akkor is ragyogjon, éljen,
Midőn a nap lenyugodott” [1, 259. o.]*

Magyarország újkori történelmének kiemelkedő és kiváló példát mutató női alakja volt Lorántffy Zsuzsanna, kit korának egyik legműveltebb és legbökezűbb mecénásaként tartanak számon. A történelemben az ismert királyok, fejedelmek, főmértóságok mellett találhatunk olyan híres asszonyokat, akik jelentős szerepet játszottak a történelem alakulásában. Ilyen nagy nőalak volt Lorántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége. Mind a mai napig iskolaalapítási és iskolapolitikai tevékenysége példaértékű, nem hiába hozott óriási áldozatot a magyar közművelődésért és iskolaügyért. Ám nemcsak anyagiilag támogatta a szellemi termékek, új könyvek kiadását, hanem saját maga is írt könyvet, ezáltal méltón kivette részét a 17. századi szellemi élet felvirágoztatásában. A fejedelemasszony mindig az éppen aktuális fejedelem feleségét jelentette. A történelem általában nem osztott rájuk főszerepet, nem saját személyükre figyelt, hanem mint a férjük partnereire, segítőtársaira. A fejedelemasszonyok egyéni képességeikhez mérten használták ki a pozíciójuk kínáلتa lehetőségeket. Lorántffy Zsuzsanna életéről meglehetősen keveset tudunk, a politikától távol tartotta magát, inkább a szellemi dolgok iránt érdeklődött, azonban méltó társnak bizonyult, ki férjét mindenben támogatta és segítette.

Jelen tanulmány röviden megpróbálja bemutatni Lorántffy Zsuzsanna életét, főbb cselekedeteit, feleségi és fejedelemasszonyi szerepét, iskolapoliti-

tikai felfogását, végrehajtását és annak történelmi hatásait, a mai kárpátaljai területekre nézve is. Kárpátalja történetéről számos írás jelent és jelenik meg mind a mai napig, ennek ellenére mondhatni teljesen hiányoznak a nőtörténeti témával foglalkozó kutatások. Bár Lorántffy Zsuzsanna erdélyi fejedelemasszony volt, ám családi birtokukhoz tartozott Abaúj-, Zemplén-, Borsod-, Szabolcs-, Szatmár- mellett Bereg- és Ugocsa vármegye is, így többek között Beregszász és környéke, valamint a munkácsi vár.

Lorántffy Zsuzsanna 1600 körül született Ónodon. Édesapja, Lorántffy Mihály zempléni nagybirtokos főnemes, Ónod várkapitánya, anyja pedig Zeleméri Kamarás Borbála, a Dobó-vagyon örököse volt. Négy lánygyermekük született, de csak Zsuzsanna és Mária élte meg a felnőttkort. 1608 táján költöztek Sárospatakra, amely állandó otthont nyújtott a későbbi fejedelemasszony számára. Sárospatakról ment férjhez, ide járt haza, majd férje halála után végleg Sárospatakra költözött, pedig a családnak számos vára, kastélya, birtoka volt, amelyek közül választhatott volna [2]. Zsuzsanna gondos nevelésben részesült, elsajátította korának műveltségét, több nyelven megtanult beszélni és írni, így például németül, latinul, olaszul és románul. Édesanyja, Zeleméri Kamarás Borbála hamar, még 1610-ben meghalt. Lorántffy Mihály második felesége, Andrássy Kata volt, aki szintén gondos nevelésben részesítette a lányokat. Sajnálatos módon apjuk is korán meghalt, 1614. szeptember 9-én, s nem élhette meg lányai férjhezmenetelét. Mostohaanyjuk, Andrássy Kata pedig 1615 körül férjhez ment Hédervári Istvánhoz, emiatt kénytelen volt elhagyni Sárospatakot, s az esküvőn sem vett részt [3].

Lorántffy Zsuzsanna a kor szabványainak megfelelően fiatalon ment férjhez, Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem fiához, Rákóczi Györgyhöz. Az esküvőt 1616. április 18-án tartották meg, s Sárospataktól nem túl messze, Szerencsre költöztek. A házasság érdekházasságnak tűnhet, de a házaspár levelezéseiből kiderül, hogy bensőséges kapcsolat alakult ki közöttük, amely szerelemmé, később pedig mélységes szeretetté és összetartozássá változott. A fiatalasszony a nyugodt atyai otthonból egy örökmozgó ember oldalára került. A fiatal Rákóczi Györgynek mindene volt a politika. A gyenge fiatal lányból erős, határozott asszony lett. Kivételes tudatossággal alakította kapcsolatukat, sosem engedte, hogy eltérő természetükből fakadóan ellentét támadjon házasságukban. *Péter Katalin* közléséből megtudhatjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna sajátos módon változtatta meg férjét. Nem ölte ki belőle a politikust, ehelyett létrehozott a közéleti egyénisége mellett egy magán-természetű személyt is: jó férj és szerető, gondos apa lett belőle. Rákóczi

György idegenekkel szemben nagyon kemény volt, mindig célja elérésén fáradozott, ám a családjával teljesen másként bánt. A legérdekesebb tény, hogy felesége szüleiére mindenáron hazatért, ezenkívül egyáltalán nem szögyellte – a kor szokásaitól eltérően, ha a külvilág tudomást szerzett szerelméről vagy gyermekei iránt érzett szeretetéről [2]. Teljes mértékben kijelenthető, hogy egyenrangú, egymásra mindig számítható társakká váltak.

Rákóczi Györgyöt Bethlen Gábor erdélyi fejedelem mellett végzett feladatok, hadjáratok sokszor szólították el huzamosabb időre. Ebből kifolyólag feleségére hárult az egész családi birtok és az udvartartás irányítása. A család mellett az ország gazdasági ügyeire, az egyházra, az iskolaügyre figyelt és a mindennap állandó problémáival kellett megküzdenie. Ennek ellenére Lorántffy Zsuzsanna megbirkózott az egyre felelősebb feleségköri szereppel. A Rákóczi és Lorántffy családi és fejedelmi birtokok sokfelé helyezkedtek el. Kezüikben összpontosultak a legfontosabb várak és gazdaságilag lényeges területek. Ily módon a nagyasszonynak Sárospatak mellett Szerencs, Ónod, Gyulaféhérvár, Fogaras, Várad és Munkács várának életét is felügyelnie kellett [4]. Ebben a korszakban főúri asszonyainak a birtokok irányítása mellett a család és a közvetlen környezet egészségére is oda kellett figyelniük, így a fejedelemasszony kertjeiben gyógynövényeket gondozott, emellett jól ismerte azok használatát. Ezenkívül kiskertjét igyekezett minél különlegesebb virágokkal díszíteni, amelyeket külföldről szerzett be.

Rákóczi György, amikor csak tehetette, feleségének leveleiben állandóan beszámolt a történekről. Több ezer levelet válthattak, ezekből azonban alig néhány száz maradt fent az utókor számára. Zsuzsanna asszony szintúgy állandóan beszámolt tevékenységéről távol lévő férjének. Rákóczi nejének nem egyszer különlegességekkel kedveskedett, ezt tükrözi az alábbi levél is: „Az Úristennek áldásából, édesem, ma 11 órakor ide tűrhető egészségben érkeztem. Ez oly hely, valaki erdélyi fejedelem, úgy őrizze, mint egyik szemét. [Nagy]Váradon kívül ennek Erdélyben mássa nincsen erősségére. Jóságá is annyi volna, ha zálogban nem volna, élélhetne egy úr belőle, mert csak zálogban is ötvenhat falu. Bizony elválnék eddig Erdélynek s még Magyarországnak is dolga, míg ezt megválnék. Derék erősség. Innét okvetlen szerdán megindulok, adja Úristen, édesem, szent fiáért lássuk egymást jó egészségben. Ím vagy 12 narancsot és 7 citromot küldtem, adja Isten egészséggel elköltenetek, édesem. A narancshajat megtartsd. Datum Kővár 30. die Octobris Anno 1633” [5].

Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna házasságából hat gyermekük született, de sajnálatos módon csak két fiú – az 1621. január 30-án született

György és az 1622. július 14-én született Zsigmond – érték meg a felnőttkort [2]. Zsuzsanna legfontosabb fejedelemszónyi szerepköre 1630-ban kezdődött el, amikor Bethlen Gábor halála után birtokai özvegye, Brandenburgi Katalin tulajdonába került. Ám ő pár hónap múlva kénytelen volt lemondani I. Rákóczi György javára, aki így 1630. november 26-tól Erdély fejedelme lett. I. Rákóczi György, Bethlen Gábornak egyik legfőbb híve, s mint fejedelem is méltó utódja volt. A szakirodalom szerint, bár nagyon óvatos, takarékos, békés és a háborúskodást nem szerető ember volt, mint hitbuzgó református és a magyar nemzetét szerető fejedelem, nem vonhatta ki magát a háborúból [6]. Emiatt gyakran tartózkodott távol, s így Zsuzsanna nagyaszonyra maradt a hatalmas családi birtokok igazgatása. Bár ellenezte a fegyveres harcot, ennek ellenére, amiben csak tudott, aktív segítséget nyújtott. Irányította a szüretet, a gazdaságot, sokszor a földeken betakarított termést, fegyverekkel együtt, a katonák megsegítésére küldte. Emellett bőkezű mecénási tevékenységbe kezdett [3]. A politikával nem foglalkozott, inkább a szellemi dolgok iránt érdeklődött, ezen belül is az iskolaügyet tekintette a legfontosabbnak. I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna fontosnak tartotta, hogy megteremtsék a korszerű középiskolai és felsőoktatást. Rengeteg református templom és iskola építését és javítását támogatták. Emellett nagyszámban jutattak ki külföldi tanulmányutakra fejedelmi ösztöndíjjal ifjú lelkészeket és diákokat, akik modern nézetekkel, tudományos ismeretekkel és könyvekkel tértek haza, így jelentős haszonnal is járt a diákok támogatása [4].

A kora újkori Magyarország oktatására jellemző volt, hogy az előkelő lányok nem végeztek iskolát, hanem otthon tanították őket. A fejedelemszónyi viszont nagyon szeretett olvasni, s teológiai vitákat folytatni. Két teológiai témájú könyvet is írt, melyet a fejedelem kiadott. Az egyik mű „*A Szentlélek származásáról*”, a másik pedig „*Mózes és a próféták*” címet kapta, ám sok férfi tudós nem ismerte el a művet és megrágalmazták miatta a fejedelemszónyt [2]. Tény, hogy a két írás nem túl sok önálló gondolatot tartalmazott, de ennek ellenére jelentősége hatalmasnak mondható. Ugyanis Lorántffy Zsuzsanna büszkén állhat az első magyar női szerzők között, akik nem féltek nő léttükre határozottan kinyilvánítani a véleményüket.

1648-ban I. Rákóczi György halála után Erdély trónjára idősebb fia, az akkor 25 éves II. Rákóczi György lépett. Zsuzsanna fejedelemszónyi férje halála után visszaköltözött Sárospatakra, ahol folytatta patronáló tevékenységét, s talán ekkor mutatkozik meg teljes mértékben személyisége. Egyedivé teszi sorsát az is, hogy I. Rákóczi György végrendeletében elsősorban őrá

hagyta a családi birtokok és vagyon igazgatását, s talán ez tette lehetővé, hogy Lorántffy Zsuzsanna férje halála után is jelentős státusban maradt [4]. A fejedelemszonyi szerepét természetesen átengedte menyének, Báthory Zsófiának, s ő a háttérből politikai ügyekbe nem beleszólva ténykedett. A szórakozás, a fényűzés helyett mindig is szorgalmas, munkás életet élt. Özvegysege idején még jobban igyekezett jó célokra, mások megsegítésére felhasználni befolyását és anyagi javait. Így, mondhatni egész életében főként az iskolaépítés, az iskolaügy fejlesztése játszott fő szerepet. Bölcsessége és megértő magatartása miatt általános szeretet övezte a fejedelemszonyt.

1650 körül Sárospatakra érkezett a híres cseh tudós és politikus, Johannes Amos Comenius. Sokáig a történetírás úgy tartotta, hogy maga Lorántffy Zsuzsanna hívatta Comeniust Patakra, a helyi iskola megreformálása céljából. Mára már kiderült, hogy igazából Comenius hívatta meg saját magát, s egy időre letelepedett a munkára alkalmas, nyugodt környezetben. A sárospataki iskola fejlesztését még 1621-ben kezdték el, majd kollégiummá szervezték át, ahol 1651-től Comenius lett a vezető tanár. Lorántffy Zsuzsannának köszönhetően nyomdát is felállítottak. Sőt a családi könyvtárat is az iskolának adományozta, ezáltal a sárospataki kollégium bővelkedett a kor legtöbb könyvével. Comenius 1654-ig maradt a fejedelemszony hatásköre alatt, részt vett a kollégiumi élet átszervezésében, új iskolai szabályzatot alkottak, cserébe természetesen magas jövedelmet kapott [7]. Ezenkívül itt jelent meg egyik híres műve, a szemléltető oktatásról „*A látható világ képekben*” címmel [3]. A sárospataki kollégium a magyarországi iskolahálózat egyik szilárd elemét alkotta. Lorántffy Zsuzsanna anyagilag támogatta a kor neves tudósait is, például Apáczai Csere Jánost, Keresztúri Pált vagy Tolnai Dali Jánost.

Lorántffy Zsuzsanna közművelődésügyben végzett tetteit nem lehet összehasonlítani más fejedelemszonyokéval, akikre általában jellemző volt, hogy ritkán foglalkoztak a nép ügyével. A nagyasszony legjelentősebb tevékenysége a Fogarason 1657-ben létrehozott román tannyelvű iskola és gyülekezet volt, amelyre azidáig nem akadt példa. Ennek köszönhetően a románok is anyanyelvükön tanulhattak és gyakorolhatták vallásukat [8]. A 17. században nem volt jellemző a kötelező iskolalátogatás, a lányok iskoláztatása pedig igazán ritkaságnak számított, mindezekon túl az özvegy fejedelemszony megpróbálta valamilyen szinten a lányokat is bevonni az alapoktatásba (főként hitoktatás), bár ez még mondhatni nagyon kezdetleges kezdeményezés volt. Ebben a korszakban a női szerepkörhöz tartozott

a hímzés, varrás, így a fejedelemsasszony feladatai közül ez sem maradhatott ki. Udvarában hímző kör működött, ahol nemesi lányok nevelkedtek, terítőket hímezve készültek fel a feleségi szerepre. A fejedelemsasszony egyháznak adományozott legtöbb ajándékát (hímzett úrasztali terítőket, kendőket) is saját maga készítette el [2].

Lorántffy Zsuzsanna jelentős szerepet játszott az építkezések megszervezésében is. Ám nemcsak a sárospataki várat tette kényelmessé és lakályossá, hanem 1657-ben a munkácsi vár egy épületrészét is ő építette át. E vidék és a Kárpát-medence számos más tájának volt jótevője Lorántffy Zsuzsanna. Iskolák, gyülekezetek, könyvtárak, diákok, lelkészek támogatásával segítette a magyar művelődés ügyét. Mindenben igyekezett ápolni és egyben fejleszteni a kultúrát. A fejedelemsasszony szándéka az iskolák létrehozásával az volt, hogy a tanulókat minden ember megbecsülésére, tiszteletére, szeretetére tanítsa és nevelje [8]. A sárospataki iskolához hasonlóan a mai Kárpátalján is fejlesztette az oktatást. 1649-ben megnövelte a beregszászi prédikátorok, tanítók és diákok jövedelmét. *Zubánics László* közlésében olvashatjuk a következőket: „*A beregszászi hídvám jövedelmének a felét az uradalom, másik felét pedig az iskola nyerte el. A hasonló áteresztőképességű munkácsi hídvám évente 45-50 forint jövedelmet hozott. A Beregszászon lévő, három kőre forgó malom vámbeli jövedelmének két része a prédikátoroknak, a tanítóknak és a diákoknak járt...*” [9, 22-23. o.]. Ekkor évente tizenkettőtől valamivel több diák tanult a felsőbb osztályokban. Az úrbérösszeírás szerint Beregszászon két pap dolgozott. A papok házai és az iskolaháza adómentességet élvezett. 1649-ben megnövelte a beregszászi lelkészek, oktatók és diákok jövedelmét, s ezzel jelentős mértékben hozzájárult az iskolák fejlődéséhez [9]. Lorántffy Zsuzsanna iskolapolitikájának központjában a megújított pedagógiai, nevelési rendszerek bevezetése állt, egy olyan eszmei harc elindítása, amely korunk iskolarendszerének alapjait fektette le. Az 1657-es lengyel betörés következtében a beregszászi és munkácsi magyar szabók céhjeinek kiváltságlevelei elvesztek, a fejedelemsasszony azokat latinból magyarra fordítatva újraíratatta [9].

A vallásosság lényeges vonása volt Lorántffy Zsuzsannának. A mélyen vallásos asszony fogékony volt az új nézetekre. Így például pártfogása alá vette az Angliából friss eszmékkel, puritán szellemiséggel hazatérő lelkészeket. De vajon ő maga is puritános lett volna? Tény, hogy pártfogása alá vette az új eszméket hirdető lelkészeket, de ugyanúgy a reformáció hithű támogatója maradt. Emellett érdekes az is, hogy nem akadályozta más egyházak működését sem, sőt hajlandó volt a számukra is támogatást nyújtani. Így

például vallási elfogultság nélkül segítette a szombatosokat, a munkácsi görög keleti egyházat, vagy a kolozsvári kálvinista egyházat. Ebből kifolyólag a leghelyesebb válasz a fenti kérdésre az, hogy nem volt ortodox és nem volt puritános sem: egyszerűen hívő, kegyes, szeretetre méltó asszony volt [10].

Lorántffy Zsuzsannát élete során számos csapás érte. Először kisebbik és szeretett fia, Zsigmond hunyt el 1652-ben, nem sokkal házassága után. Zsigmond elvesztése után a fejedelemasszony egyedül maradt. Idősebb fiával kevésbé ápolt jó kapcsolatot, viszonyuk a lengyelországi hadjárat után változott meg, amelyet az özvegy fejedelemasszony teljes mértékben ellenzett. Nem volt hajlandó anyagilag támogatni, de nem tudta fiát lebeszélni a szerencsétlen kimenetelű hadjáratról [11]. Az 1657-es lengyel hadjárat Magyarország egyik legnagyobb tragédiája lett. Mivel II. Rákóczi György nem kérte ki a hadjáratához a Török Porta engedélyét, azért az a krími kánság seregét küldte ellene. A fejedelemnek csak csekély hadseregével sikerült megmenekülnie. Eközben Erdélyt Lubomirsky György hetman vezetésével a lengyel hadsereg támadta meg. Óriási pusztítást végeztek, felégették a falvakat, templomokat, kastélyokat. Különösen kegyetlenül viselkedtek a Rákóczi-birtokokon [2]. Ung, Bereg és Ugocsa megyékben sok települést a földdel tettek egyenlővé. Így például 1657 folyamán a lengyelek felégették Visket, július 17-én betörték Beregszászba, Váriba, Beregre, valamint Munkácsra is, viszont a várat nem merték megostromolni. Ezt követően erősítette meg Lorántffy Zsuzsanna a munkácsi várat, amely fél évszázadra az Erdélyből kiszorult Rákócziak központjává vált [12]. Beregszászban a lakosság a megerősített templomba menekült. Lubomirsky csapatai nem kegyelmeztek a városnak, kirabolták a házakat, a templomon körül rőzsét halmoztak fel és meggyújtották azt. Az oda menekült lakosság többsége sajnos a füstben megfulladt [9]. Kárpátalja egyik legszebb gótikus emléke a mai muzsalyi romtemplom, szintén a lengyel betörés alkalmával pusztult el [12].

Lorántffy Zsuzsannának élete utolsó három esztendejében megváltozott fiával a kapcsolata, György mindenről értesítette anyját, s kikérte véleményét. Ám az 1650-es évek sorscsapásai felemésztették a fejedelemasszony egészségét. Ehhez hozzájárult még az is, hogy a sárospataki diákok fellázadtak a Comeniussal megalkotott reformok ellen, ami nagyon elkésé- rítette. Lorántffy Zsuzsanna 1660. április 18-án halt meg [3]. Sárospatakon helyezték el végső nyugalomba. Fia, II. Rákóczi György pedig két hónappal később a szászfenesi csatában halálos sebet kapott. A Rákóczi-birtokok így Báthory Zsófia kezébe kerültek.

Összességben elmondható, hogy Lorántffy Zsuzsanna közösségért felelős, kivételes nő volt. Egyrészt élte a kor által elvárt szokásoknak megfelelő fejedelemasszonyi életet. Így a hagyományos feleségi szerephez híven, udvarában nemes lányokat neveltetett, hímző kört működtetett, ahol saját maga is úrasztali terítőket hímzett. Emellett még irányította és igazgatta a családi birtokokat, a várudvar életét és a gazdaságot. Férjének igazi segítőtársa volt, s egyben jó anya és kitűnő gazdaasszony. Másrészt viszont egy nemes célért küzdött. Legfontosabb feladatának az ifjúság nevelését tartotta. Sárospatakon megalapította a legszínvonalasabb oktatási és nevelési rendszerrel büszkélkedhető kollégiumot. Vagyonát és fejedelemasszonyi hatalmát nem önös célokra fordította, hanem a Rákóczi birtokok területén működő iskolák és az arra érdemes tanárok és diákok támogatására. Napjainkban több iskola is büszkén viseli a nevét. Vallásilag fogékony volt az újra, a puritánok és a reformáció hithű támogatása mellett, a közművelődés érdekében hajlandó volt akár más felekezeteket is támogatni. Lorántffy Zsuzsanna minden tekintetben különleges asszony volt, kulturális szerepe a tagadhatatlan. A kora újkori Magyarország első női szerzőjeként bátran vállalta véleményét, melyet határozottan kinyilvánított. Lorántffy Zsuzsanna erdélyi fejedelemasszony méltón állhat példaként az utókor előtt.

Köszönetnyilvánítás:

A tanulmány elkészülését a Collegium Talentum támogatta.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

1. Tompa Mihály összes költeményei. Lorántffy Zsuzsanna emlékezete (1860). A letöltés dátuma: 2014. október 30. <http://www.mek.oszk.hu/01100/01101/01101.pdf> – 259-263. o.
2. Péter Katalin. Magánélet a régi Magyarországon. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2012.
3. Pivárcsi István, Horányi Gábor. Híres magyar asszonyok kalandjai. Budapest: Palatinus, 2003. – 110-113. o.
4. G. Etényi Nóra. Lorántffy Zsuzsanna politikai és kulturális szerepe hazai és európai tükörben. A letöltés dátuma: 2014. október 24. <http://radaygyujtemeny.hu/etenyin.htm>
5. Zika Klára. Lorántffy Zsuzsanna, a fejedelemasszony. A letöltés dátuma: 2014. október 24. <http://magyarokforrasa.hu/lorantffy-zsuzsanna-a-fejedelemasszony.html>
6. Köpeczi Béla. Erdély története I-III. II kötet: 1606-tól 1830-ig. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
7. Munkácsy (Müller László). Lorántffy Zsuzsanna iskolapolitikája a XVII. században. A letöltés dátuma: 2014. október 24. <http://iroklub.napvilag.net/iras/22661>
8. Dr. Mészáros István. A Kárpát-medence magyar iskoláinak ezer esztendeje. In Pornói Imre és Szabó József. Szemelvények Kelet-Magyarország és Kárpátalja iskolatörténetéből.

Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai Intézete és Továbbképző Központja, 1988. – 102-108. o.

9. Zubánics László. Tájba írt történelem: Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarosabb vonzáskörzetében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2011.

10. Dienes Dénes. Lorántffy Zsuzsanna: Töredékes ecsetvonások kegyességének portréján. A letöltés dátuma: 2014. október 24. http://www.patakarchiv.hu/wa_files/lorantffy.pdf

11. Gebei Sándor. Lorántffy Zsuzsanna és a lengyel hadjárat (1657). In: Tamás Edit. Erdély és Patak fejedelemsasszonya Lorántffy Zsuzsanna: tanulmányok születésének 400. évfordulójára, 2. kötet (259-270). Sárospatak: Rákóczi Múzeum, 2000. – 259-270. o.

12. S. Benedek András (1993). A tettenérhető történelem. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

